

UDK: 371 (497.7) " 18 "

DOI: 10.51237/issn.2744-1172.2022.51.181

Izvorni naučni rad

Primljen: 1. 11. 2022.

Prihvaćen: 16. 11. 2022.

Amina Lila

Istanbul, Republika Turska

amina.lila@ogr.iu.edu.tr

Merjema Imamović

Istanbul, Republika Turska

merjema.imamovic@stu.fsm.edu.tr

Slučaj srpske škole u Kumanovu u svjetlu dokumenata Osmanskog arhiva

---

Apstrakt: Pored mnogih problema 19. vijeka, jedan od glavnih s njegovog kraja je bilo *makedonsko pitanje* u koje su pored velikih sila bile uključene i balkanske države: Srbija, Grčka i Bugarska. Jedan od glavnih nivoa na kojem se očitovao problem jeste prosvjetno i crkveno pitanje te je vođen pravi kulturološki rat među pomenutim zemljama. U ovom radu ćemo na osnovu primjera kaze Kumanovo, u kojoj je prosvjetno i crkveno pitanje bilo pod snažnim utjecajem egzharhista i patrijarha, prezentovati slučaj zatvaranja srpske škole i njeno ponovno otvaranje diplomatskim putem. Na taj način ćemo prikazati efikasnost birokratskog mehanizma Osmanskog Carstva koji je pisanim putem rješavao i preventirao moguće krize i sukobe. Osmanski arhiv, kao jedan od najvećih ostavština Osmanskog Carstva, obiluje mnogom građom koja još uvijek nije istražena. Dolazak do nekog dokumenta ne znači ništa bez poznavanja administrativnog mehanizma Carstva, strukture arhiva, i načina na kojem je to funkcionisalo. Iako su dokumenti vrlo često samo birokratske prirode, od naziva odjela kome su

pisma adresirana, do raznih pojedinosti i detalja u okviru nekog izvještaja, mogu dati itekako široku sliku za presjek jednog događaja u određenom vremenskom okviru i određenim političkim prilikama. U ovom radu se kroz primjer srpske škole u Kumanovu može vidjeti kako je rješavanje takvog pitanja izgledalo u osmanskome sistemu. Od lokalnog upravnika za obrazovanje, preko valija, ambasadora i ministara vanjskih poslova i ministara obrazovanja, do velikog vezira i sultana, svi su bili uključeni i paralelno u kontaktu, bez ikakve smetnje u komunikaciji.

Ključne riječi: Kumanovo, *makedonsko pitanje*, srpske škole na teritoriji Makedonije, Osmanski arhiv.

Abstract: In addition to many problems of the 19th century, it was the Macedonian Question at the end of the century that sparked considerable interest. Finding a solution required inclusion not only of the leading World powers but also of the regional Balkan countries Serbia, Greece and Bulgaria. The Macedonian Question vastly manifested itself in the educational and ecclesiastical sphere which led to the intangible cultural war between the countries involved. In this paper, we will discuss the shutdown of the Serbian school in Kumanovo and its reopening through diplomatic ways. Kumanovo is a remarkable example of the Macedonian Question, where the educational and ecclesiastical affairs were highly influenced by the excharhists and patriarchists. We aim to elaborate on the efficiency of the Ottoman Empire's bureaucratic mechanism, which solved and prevented possible crises and conflicts in writing. The Ottoman archive, one of the greatest legacies of the Ottoman Empire, abounds with many materials that are still unexplored. Finding a document means nothing without knowing the administrative mechanism of the Empire, the structure of the Archive and its functionality. More often than not, the documents are of the bureaucratic essence, but it is its content that includes the name of the department, office or the addressed individual, as well as various details and elements of the issue discussed, that can draw a rather extensively broad picture of the event within its particular time frame and political circumstances. By using the example of the Serbian school in Kumanovo we will expand on the idea of the Ottoman system solving the Macedonian Que-

stion. From the local superintendent of education, through the wali, ambassadors and ministers of foreign affairs and education, to the Grand Vizier and the Sultan, everyone was involved and engaged in parallel intercourse, without any hindrance in communication and conveyance.

Key words: Kumanovo, Macedonian Question, Serbian schools on the territory of Macedonia, Ottoman archive

Historijska pozadina

a) Kratak pogled na *makedonsko pitanje*

Makedonsko pitanje (1878–1908) je jedno od glavnih problema s kraja dugog 19. i početka kratkog 20. stoljeća koje je zamaralo Osmansko Carstvo. Ono se javlja kao dio *istočnog pitanja*, a sam naziv nije produkt osmanskih diplomatskih krugova, nego je korišten prije osmanskog osvajanja ove teritorije, a zatim i zaboravljen. Veliki dio teritorije Makedonije je pripadao prvo Rumelijskom ejaletu, a u drugoj polovini 19. vijeka djelimično teritoriji Solunskog, Bitoljskog i Kosovskog vilajeta¹, Vilâyât-ı Selâse (ili *tri vilajeta*), kako su nazvani u osmanskoj administraciji. Krajem 19. vijeka ovaj teritorijalni pojam se javlja kao izraz pokušaja decentralizacije, te je izbjegavan u službenim osmanskim instancama. Ako pogledamo na izvor makedonskog problema, vratit ćemo se na odluke Sanstefanskog mirovnog sporazuma kojim je Bugarskoj dodijeljena pomenuta teritorija te osnovana Velika Bugarska. S obzirom na to da su odluke Sanstefanskog mirovnog sporazuma, među kojima je i stvaranje Velike Bugarske pod ruskim utjecajem, ugrožavale ravnotežu snaga među velikim silama, sazvan je Berlinski kongres. Odlukama Berlinskog kongresa, Bugarska je podijeljena na tri cjeline: Kneževina Bugarska, autonomna pokrajina Istočna Rumelija i Makedonija koja je

---

¹ Mehmet Hacısalihoglu, "Makedonya", u: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt. 27, ur. İlyas Üzümlü (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2003), 440.

pod uslovom izvršavanja reformi ostavljena Osmanskom Carstvu.²

No teritorija pomenuta *tri vilajeta* nije bila interes samo Bugarske. Srbija se pozivala na Dušanovo Carstvo koje je obuhvatalo pomenute teritorije, a Grčka na antičko doba te su argumentovale historijsko pravo na Makedoniju. Pored ovog historijskog prava, Armaoglu navodi još dva osnovna razloga teritorijalne borbe: strateški i ekonomski. Makedonija je teritorija koja spaja Srednju Evropu sa Sredozemnim morem preko dvije ravnice koje grade Morava i Vardar. Zbog ovih ravnica ovo je najplodniji dio cijele balkanske regije.³ Također, na teritoriji Makedonije je živjelo i stanovništvo koje je etnički pripadalo pomenutim narodima, tako da je prema popisu iz 1904. kojeg je uradio osmanski generalni valija Husejin Hilmi-paša bilo 1.508.507 muslimana, 896.497 Bugara, 307.000 Ruma ili Grka, 100.717 Srba, 99.000 vlaha.⁴ Od same pojave ovog pitanja posredstvom škola i crkava nastat će kulturološki rat između pomenutih naroda, a u narednim godinama sva tri naroda će djelovati i oružanim četama. Sami procesi će ove narode odvesti u Drugi balkanski rat, a posljedice prevlasti i političke borbe za teritoriju Makedonije u drugačijoj formi traju i danas.

b) Borba za teritoriju Makedonije posredstvom prosvjetnih aktivnosti

Prava manjina u Osmanskoj Carevini u pogledu školstva su proširena tanzimatskim fermanom iz 1839. godine u kojem se nije direktno pominjalo školstvo i islahatskim fermanom izdatim nakon Krimskog rata u kojem je bilo riječi i o školstvu manjina; a konačno su uređena obrazovnom upravnom reformom (Maarif nizamnamesi) iz 1869. godine. Članom 129. ove nizamname manjinama je uz određena pravila bilo dozvoljeno otvaranje škola. Iako su i prije mogli otvarati škole preko određenih povlastica,

² Isto.

³ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997), 580.

⁴ Hacısalihoglu, "Makedonya", 440.

nizamnamom je proces pravno uređen.⁵ Tako je i prije početka *makedonskog pitanja* na teritoriji Makedonije bilo grčkih, bugarskih i srpskih škola.

Nakon podjele Bugarske na tri cjeline i velikog razočarenja koje je uslijedilo tim činom, Bugarska je anektirala Istočnu Rumeliju,⁶ a za borbu za Makedoniju su se pojavile dvije struje među onima koji su htjeli da povrate teritorije izgubljene Sanstefanskim mirovnim ugovorom. Prva struja je vjerovala da se izgubljene teritorije mogu povratiti isključivo uz oružanu borbu i ustanak, dok je druga struja, predvođena Bugarskom pravoslavnom crkvom, svoju borbu temeljila na prosvjetnoj akciji preko crkava i škola.⁷ U ovome je imala primjer Grčke koja je nakon nezavisnosti 1821. ostvarila širok aspekt djelovanja na teritoriji Makedonije, gdje je 1877. godine imala 256 škola s 10.968 đaka. Još jedan razlog za akciju ove vrste je bio taj što je nakon Rusko-osmanskog rata (1877–1878) Grčka prijavljivala bugarske škole osmanskim vlastima uz izgovor da imaju revolucionarne težnje te su postojeće bugarske škole zatvarane. Bugarska je htjela iskoristiti postojeće tlo za borbu, krenuvši u akciju ponovnog otvaranja škola.⁸ Borba je urodila plodom te je 1882–1883. godine na teritoriji Makedonije bilo 323 bugarskih učitelja i 14.815 učenika, a samo sljedeće godine 17.864 učenika i 375 učitelja.⁹

c) Uključivanje Srbije u borbu za teritoriju Makedonije posredstvom prosvjetnih aktivnosti

Samardžić navodi da su srpske vlasti bile u strahu od obnove Bugarske koja je bila formirana Sanstefanskim mirovnim sporazumom. To je bio razlog okretanja Austriji u politici, a to je također diktiralo njenu politiku

⁵ Salih Zeki Zengin, "II. Abdülhamit döneminde yabancı ve azınlık mekteplerinin faaliyetleri", *Belleten*, br. 261 (2007): 617; Habibe Polat, "1869 Maarif Nizamnamesine Göre Osmanlı Devletinin Azınlık ve Yabancı Okulları Denetim Altına Alma Girişimleri", *Asia Minor Studies*, br. 2, (2021): 777.

⁶ Hacısalihoglu, "Makedonya", 440.

⁷ Fikret Adanır, *Makedonya Sorunu* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001), 108-110.

⁸ Isto, 110-112.

⁹ Isto, 112.

spram Makedonije.¹⁰ Nakon što je Bugarska anektirala Istočnu Rumeliju, Srbija je istinski shvatila opasnost širenja Bugarske, te je kralj Milan Obrenović objavio rat Bugarskoj u kojem je u novembru 1885. godine Srbija poražena.¹¹ Iako je na teritoriji Makedonije, kako navodi Yarci, 1867–1868. bilo otvoreno više od 60 srpskih škola,¹² Srbija se nakon što je uvidjela bugarsku i grčku opasnost, aktivnije priključuje ovoj prosvjetnoj i kulturološkoj borbi na teritoriji Makedonije. Ovaj posao je nakon nekog vremena preuzela srpska vlada koja je 1887. godine pri Ministarstvu obrazovanja osnovala kancelariju za srpske škole i crkve van Srbije, a zatim je 1889. otvorena posebna kancelarija za propagandu. Za vrijeme Nikole Pašića i radikalne stranke, propaganda je nastavljena, a politika se nije mijenjala od 1891. do 1912. godine. Preporučeno je da se otvara što više srpskih škola, da se knjige dijele besplatno, da se učitelji redovno plaćaju, da se osnivaju organizacije bratstva među Srbima.¹³ Tako je 1892. godine u Makedoniji bilo 110, a 1907. godine 228 srpskih škola.¹⁴

Zatvaranje srpske škole u Kumanovu

a) Srbi u Kumanovu

Kumanovo je bila kaza (srez) koja je bila vezana za Skopski sandžak, a Skopski sandžak za Kosovski vilajet.¹⁵ Bojić u svojoj knjizi navodi da je u vjerskim pitanjima kaza pripadala skopskoj eparhiji.¹⁶ Prva škola u ovoj kazi je otvorena 1805. godine. Kako smo već naveli u uvodnom paragrafu, na teritoriji Makedonije je vladao pravi kulturološki rat među

¹⁰ Momir Samardžić, “Srbija i Bugarsko Pitanje 1878–1885”, *Zbornik matice srpske za istoriju*, br. 77-78 (2008): 201.

¹¹ Adanır, *Makedonya Sorunu*, 114.

¹² Güler Yarci, “Osmanlı Diplomasisinde Makedonya Meselesi”, *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, br. 1 (2013): 86.

¹³ Adanır, *Makedonya Sorunu*, 114-115.

¹⁴ Yarci, “Osmanlı Diplomasisinde Makedonya Meselesi”, 86.

¹⁵ *Salnâme-i Vilâyeti Kosova* (Skoplje: Vilayet Matbaası H. 1314 (1896/1897.)). 264.

¹⁶ Dušica Bojić, *Srbi u Kumanovskom srezu: od prve polovine XIX do sredine XX veka (sećanja Mihaila-Milana Petrovića)* (Beograd: Istorijski muzej Srbije, 2015), 12-14.

Bugarima, Grcima i Srbima u pogledu prosvjete. No prije nego se Srbija uključila u ovu borbu, u kumanovskoj kazni se osjećao jak utjecaj bugarske egzarhije. Nakon 1872. godine srpski narod se podijelio na egzarhiste i patrijarhiste, a škola je podijeljena na bugarsku i srpsku, koju su nazivali grkomanska. Otvaranje srpske škole je uslijedilo 1875. godine, ali škola je zatvorena usljed pritiska egzarhista preko osmanske vlasti na patrijarhiste. Škola je ponovo otvorena 1892. godine.¹⁷ Bojić ne navodi dalju sudbinu ove škole, te pretpostavljamo da je zatvorena škola, čiji ćemo slučaj obraditi kroz ovaj rad, upravo pomenuta škola.

b) Prikaz dokumenata o slučaju zatvaranja srpske škole u Kumanovu

Ovaj slučaj je iznimno bitan iz više razloga. Naime, pored toga što se kroz ovaj primjer može bolje razumjeti politička situacija i priroda diplomatskih odnosa između Srbije i Osmanskog Carstva, s aspekta Osmanskog arhiva, ovo je jedan od rijetkih primjera gdje se može uprati početak i kraj jednog slučaja. Stoga smo odlučili da na ovaj način prezentujemo prepiske i samim tim ponudimo hronološki i sistemski slijed u osmanskoj diplomaciji, gdje se može vidjeti način funkcionisanja birokratskog sistema i njegova brzina.

Početak maja 1893. nailazimo na prvi spomen srpske škole u Kumanovu u dokumentima Osmanskog arhiva u Istanbulu. Naime, nakon žalbe za zatvaranje škole upućene od strane Ministarstva vanjskih poslova Srbije preko svog ambasadora u Istanbulu, iz Visoke Porte je poslan upit Kosovskom vilajetu. U dopisima koji se uglavnom nalaze u fondovima Bâb-1 Âli Evrak-1 Odası (BEO) tj. Visoke Porte, nalazimo odgovor iz Kosovskog vilajeta i dopise koji su upućeni ili koje je primilo Ministarstva obrazovanja.

Kao što je priča i započela diplomatskim putem, završava se na isti način, nastavak pronalazimo u fondovima Ministarstva vanjskih poslo-

---

¹⁷ Isto, 17.

va, u katalogima političkog odjela (HR, SYS). Krajem maja se pojavljuje izvještaj osmanskog ambasadora u Beogradu s izvještajem o člancima u lokalnim novinama kao što su *Videlo* i *Odjek*¹⁸ o zatvaranju škole, ali i s pismima zahvale od strane ministra vanjskih poslova Srbije velikom veziru.

Bogatstvo Osmanskog arhiva se ogleda i u tome što se izvještajima ambasadora iz raznih glavnih gradova, pored ličnog izvještaja o nekom događaju, vrlo često u prilogu šalju i originali nekog lista na lokalnom jeziku i prijevod istog na francuski jezik, koji je bio jezik diplomatije. Tako da je Osmanski arhiv veoma bogat građom koja je sačuvana, ne samo u originalu nego s prevodom na francuski i osmanski jezik. Stoga, kako bi se razumio ovaj slučaj u Kumanovu, prvo ćemo podijeliti tekst koji je objavljen u listu *Videlo* 9. maja 1893. godine, a koji je bio u prilogu izvještaja osmanskog ambasadora u Beogradu 12. maja 1893. godine. Tekst izdvojen iz ovog broja glasi:

Glas iz Vranje

Otud preko granice stižu nam glasovi, koji treba da bace u brigu svakog onog koji misli o budućnosti svog plemena, a nas ovamo, graničare, i bliske posmatrače svega onog što se radi nad onom našom braćom što su ostala s one strane plota, ispunili su i pravednim gnjevom, jer mi tamo za granicom imamo i svog roda i svojih prijatelja, i svaka njihova beda i nevolja nas sve utoliko jače kosne. Da vam ispričam šta nam je otuda javljeno. U Kumanovu pregalaštvom Kumanovčana otvorena je srpska škola, muška i ženska. Sve je u njoj išlo da ne može biti bolje: dobri učitelji, a puna škola dečice, da vam je milina pogledati. No, nekome se nije svideo napredak njen i 1. ov. mes. ona je na jedan varvarski način zatvorena. Rekoh varvarski način, i vidićete, da jest tako. 30. Aprila kumanovski kajmakam saopštio je opštini naredbu skopskog valije da zatvori srpsku školu. Opština, saprirodno svim izvesti o tome zastupnika g. mitropolita Metodija, a ovaj depešom izvesti o tome svog mitropolita. Mitropolit, osnivajući se na

¹⁸Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (dalje: BOA), Istanbul, Hâriciye Nezâreti, Siyasî Kısım Evrakı, 1483-9.

povlastice koje je sultan darovao vaseljenskoj Patrijaršiji, preporučiti svom zastupniku da školu nipošto ne zatvori. Kad je kajmakam dobio takav odgovor on je 1. Maja poslao školi jednog žandarmerijskog juzbašu sa žandarima, te su ovi svu decu rasterali i školu zatvorili, i to su ih zatvorili bez ikakvog milosrđa, a samo s toga što uče srpsku školu. Mitropolitov zastupnik izvestio je skopskog mitropolita depešom o svom varvarstvu, pa su za tim i sam krenuo za Skoplje da spase Kumanovo od posledica ovog nasilja. Čujemo da je još u Skoplje zajedno sa njegovim žalbama ispratili i sama dečica svoje žalbe: dva muškarca u ime svojih 140 drugova i dve devojčice u ime svojih drugarica telegrafisali su i sultanu u Carigrad i valiji u Skoplje i molili da im se škola otvori. Ja sam vam ispričao događaj onako kako je nama saopšten, a uveravam vas da je izvor iz kojeg znam sasvim siguran i da je prema tome bilo sve ovako kako sam vam kazao. Škola je još zatvorena, a deca razjurenena iz nje, bazaju sad besposlena po Kumanovu, a agenti protivnika Srpstva razmilili se za njima pa jedan po jedan dete vrebaju za svoje škole. Šta bude dalje javiću vam, a vas molim da sve ovo publikujete. Javno mišljenje u Srbiji ne može biti ravnodušno prema ovakvim stvarima. Ovo se desilo nadomak Vranji, tu uz samu skoro granicu, a kako li je onda dalje u unutrašnjosti? Što nas u svemu najviše interesuje to je što bismo želeli znati da li je ovakva naredba protivu kumanovske škole, a možda i protivu svih drugih srpskih škola došla od strane Porte, ili je ovo niža vlast uradila na svoju ruku. Mi ne možemo verovati da je to sa znanjem ili po naredbi Porte: Sultan ne može imati razloga potpomagati Bugare ili ma koga drugog protiv Srba, pa čak ni onde gde bi se i postojanje srpstva moglo staviti u sumnju, a kamoli ovde. Njemu su, verovatno je, jednaki svi njegovi podanici ma koje narodnosti bili, i stoga mi ovamo verujemo da je sve ovo uradila niža vlast na svoju ruku, i držimo da bi se početak svemu ovome morao naći u Skoplju. Skoplje je sedište valije, a u rukama ovog su i svi pokretači uprave valilukom.¹⁹

---

¹⁹ BOA, Hariciye Nezâreti, Tercüme Odası Evrakı (dalje: HR.TO), 538-63.

Ovaj članak, pored toga što je poslan u originalu, i što je od strane ambasadora preveden na francuski jezik, u okviru Odjela za prevođenja pri Ministarstvu za vanjske poslove Carstva (Hariciye Nezareti Tercüme Odası), preveden je na osmanski jezik i provjeren više puta, tako da tokom mjeseca maja nalazimo više prevoda ovog članka koji je korišten kao osnova za dalje prepiske.²⁰

Posmatrajući ovaj događaj kroz dokumente Osmanskog arhiva, primjećujemo da je najstariji dokument zaveden 17. maja, a radi se o pismu kojeg je izdala Visoka Porta, a koji je upućen Kosovskom vilajetu u kojem se navodi da je stigla žalba od Srpske ambasade u Istanbulu. U žalbi se navodi kako je novi kosovski upravnik za obrazovanje (maarif müdürü) zatvorio srpsku školu i time branio osnivanje takvih škola. U pismu se spominje da će se ovaj slučaj riješiti na osnovu odluke iz 17. ševvala 1310. godine po hidžri (5. maja 1893.), i da će Ministarstvo obrazovanja biti obavješteno o ovome.²¹

U narednom dokumentu koji je istog datuma s Porte upućen Ministarstvu obrazovanja navodi se da ovakve vrste prepreka za rad srpskih škola ne trebaju postojati.²² Ovdje možemo vidjeti da Visoka Porta, kao centar birokratije Carstva i vrhunski administrativni organ, upućuje pisma paralelno na više drugih administrativnih jedinica koja su direktno uključena u slučaj i samim tim utjecala na brzinu i efikasnost sprovođenja odluke. I pored ovih pisama ubrzo susrećemo dopis vilajetu koji traži da se odluka od 17. maja što prije izvrši.²³

Jedan od najreprezentativnijih dokumenata u ovoj prepisci je odgovor i odluka, napisana od strane velikog vezira, a nalazi se u fondovima Yildiz Dvorca i glasi:

²⁰ BOA. HR.TO, 538-65/27-58.

²¹ BOA, Bâb-1 Âli Evrak Odası (dalje: BEO), 201-15061.

²² BOA, BEO, 202-15090.

²³ BOA, BEO, 209-15633.

Bâb-ı Âli

Daire-i Sadaret

Âmedî Dîvân-ı Hümâyûn 2538

Kumanova'da bulunan Sırp mektebi'nin sed edilmesi ve boşnak lisani ile tekellüm eden ehalinin kilise ve mektepleri hakkında ikâ'-i mevânî' ve müşkilât edilmekte, ve Kosova Maarif müdürü tarafından dahi, Sırp mektepleri hakkında muâmelât şedide-i gösterilmekte olduğu Sibistan'ın Hariciye Nezareti İstanbul maslahatgüzalığına bilvürüd süreti tevdî olunan muharrerât notadan mustebân olup Memalik-i şahane sakini ekvâm muhtelefenin nazar-ı hükümet-i seniyye'de yekdiğerine rüchânı olmaması ile cümlesi hakkında muâmele-i mütesâviye-i icrâsai muvâfık hikmet-i ve maslahat-i olarak sırf Boşnak lisani ile tekellüm eden ehalinin kendü lisanlarıyla icrây-i tadrîsât-i için mektepler küşâdına ve ekvâm-ı mühtelif olan mahallerede dahi muhtalat mektepleri açılmasına rühsat verilmesi ve komiteleri meşkûk bulunan ehali hakkında Bâb-ı Âli'den suâl-ı müâmeley-i edilmesi lâzime den olunduğuna Kumanova mektebi'nin küşâdına rühsat i'tasi Kosova Vilayetine ve Maarif müdiri'ne maattevhik tâlimât verilmesi dahi Maarif Nezaret-i Celilesi'ne yazılmış olmağla Hakîpayı-ı Hümâyûn Hilafetpenâhi arzı mütemenna'dır efendim.

Fi 16 Zilkide 1310

20 Mayıs 1309

Sadrazam ve yaveri Ekrem (Cevap)

Prijevod:

Odluka

Dokument izdat od strane Visoke Porte

Nakon istraživanja o događajima spomenutih u žalbi od strane Ministarstva vanjskih poslova Srbije preko njihovog ambasadora u Istanbulu o tome da se zatvara srpska škola i da se prave prepreke i problemi za rad

crkve i škole naroda koji govori bosanski jezik, i kako se kosovski upravnik za obrazovanje neprimjerno i grubo ophodi prema ‘srpskoj školi’, odlučeno je po pitanju različitih naroda koji su nastanjeni u okviru Carstva, da ni jedan narod nema prednost u odnosu na drugi, odlučena je ravnopravnost kako bi se ispunila pravda i postiglo opće dobro. Da samo radi činjenice što jedan narod govori bosanski jezik postiže pravo da se otvori škola na njegovom jeziku. Da u mjestima gdje su miješani narodi treba dozvoliti otvaranje mješovitih škola. A što se tiče sumnjivih naroda za njihove molbe se treba obratiti Visokoj Porti kako postupiti s njima.

Odobrena je dozvola za otvaranje škole u Kumanovu, te da se Kosovskom vilajetu i lokalnom upravniku obrazovanje pošalje opomena za njegovo ophođenje i da se pošalje ova odluka ministarstvu obrazovanja i da je se čeka potvrda Sultana na ovo.

Dana 16 Zilkide 1310

20 Maj 1309

U potpisu Veliki Vezir (odgovor)²⁴

²⁴BOA, Yıldız Sadâret Hususî Maruzât Evrakı, 275-28. S obzirom na to da se u ovom dokumentu spominje “bosanski jezik”, bitno je razjasniti da su ovo dva različita problema koji su igrom slučaja završila u istom dokumentu. Samim time što smo kroz rad obradili preko 10 dokumenata na ovu temu, sa sigurnošću možemo reći da je škola koja se zatvorila i ponovo otvorila bila srpska škola. A što se tiče spominjanja “govornika bosanskog jezika”, možemo reći da je kriza koja je izazvana zatvaranjem srpske škole u ovom gradu otkrila i to, da je bilo i naroda koji govore bosanskim jezikom (bošnjak lisanı), i koji traže ravnopravnost koju je odobrilo Carstvo. Radi se o odluci o obrazovanju i vjerskim obredima na maternjem jeziku od 4. maja iste godine, kada je nastupila slična situacija s otvaranjem škola od strane Bugarske i Srpske Crkve u Skoplju.

Emgili navodi u svom studiju o iseljavanju Bošnjaka da je jedan od puteva kojim su išli iseljenici prema centru Carstva i Anadoliji, bila teritorija Makedonije, odnosno tadašnjeg Kosovskog vilajeta. Iako je veliki broj muhadžira stigao u Istanbul i gradove u okruženju, dobar dio njih je i ostao u nekim gradovima na putu gdje su našli uvjete za život. Jedan od takvih centara je grad Kumanovo, u kojem je počelo naseljavanje Bošnjaka 1881. godine. Bošnjački iseljenici koji su nastanili Kumanovo i sela oko njega su uglavnom bili iz sjeverne Bosne. Fahriye Emgili, *Bošnjakların Türkiye'ye Göçleri (1878-1934)* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2012), 256.

Ovaj dokument potvrđuje pretpostavke pisane u *Videli*, kako je zatvaranje škole postupak lokalnog upravnika, i nipošto odluka koja dolazi od strane Visoke Porte ili osmanske uprave. Kao potvrdu ozbiljnosti kojom je pristupila osmanska diplomatija ovom pitanju, nalazimo i dokument koji govori o molbi koju je pisao učitelj ove škole i koja je stigla do Visoke Porte; molba je priložena dopisima koji se tiču ovog slučaja i koji se šalju Kosovskom vilajetu.²⁵

Također, ovaj slučaj je usmjerio pažnju na važnost koju je Carstvo pridavalo tehničkim i pravnim prilikama i okolnostima kada su u pitanju škole drugih naroda. Naprimjer, u spomenutoj srpskoj školi su bile zaposlene i učiteljice srpske nacionalnosti, te je u okviru odluka Visoka Porta tražila od Ministarstva obrazovanja da se administrativno pobrine za ovaj proces, s obzirom na to da su sve učiteljice iste nacionalnosti, škola zvanično dobija status strane tj. srpske škole.²⁶

U okviru ovih dopisa, aktivno učešće ima Ministarstvo vanjskih poslova i osmanski ambasador u Beogradu s jedne strane te ministar vanjskih poslova Srbije i ambasador Srbije u Istanbulu s druge strane, što je rezultiralo da se ovaj slučaj riješi u roku od dva mjeseca. Posljednji dokument koji tretira ovaj slučaj je zaveden 3. jula 1893. godine u arhivu, a sadrži pismo koje je Andre Nikolić, ministar vanjskih poslova Srbije, uputio velikom veziru Džavid-paši. U ovom pismu se naglašava zahvala sultanu i osmanskim vlastima na razumijevanju i želji da se uspostavi pravda te se traži da u pitanje otvaranja srpskih škola bude direktno uključena Visoka Porta, a ne lokalna vlast u Kosovskom vilajetu. Ovaj slučaj je riješen otvaranjem škole, kako se u izvještajima naglašava još prije samog dolaska novog ambasadora, te je samim tim zaključen i više nije bio predmet dopisa i izvještaja u diplomatskim odnosima dvaju država.²⁷

---

²⁵ BOA, BEO, 213-15906.

²⁶ BOA, BEO, 221-16529.

²⁷ BOA, BEO, 229-17146.

Zaključak

U ovom radu smo pokušali dati jedan prikaz kako pristupiti građi Osmanskog arhiva i po kojem slijedu su funkcionisali birokratski mehanizmi te kojom brzinom su se pisali odgovori ili slali upiti na određena pitanja. Ambasadori su nastojali da izvještavaju o glavnim temama u lokalnim novinama te su prevodili određene članke i slali u Istanbul, a sve se to pohranjivalo u arhiv, tako da danas imamo pristup nekim stranim novinama zahvaljujući osmanskim ambasadorima u stranim državama. Administrativna podjela unutar sistema Carstva je doprinijela i da protok informacija djeluje efikasno, odjeli su međusobno komunicirali po utvrđenom redu i sistemu, a Visoka Porta je bila vrhunski odjel koji nadgleda, obuhvata i učestvuje u tim prepiskama i paralelno se obraća svim organizacijskim jedinicama. Ovakav protok informacija je bio olakšan pa su i lokalni ljudi uspijevali da dođu do nje ukoliko je bilo potrebe za tim. Na ovom primjeru škole u kumanovskoj kazi, jasno vidimo efikasnost birokratskog mehanizma Osmanskog Carstva koji je riješio krizu koja je u jednom periodu, kao što je period *makedonskog pitanja*, mogla dovesti do većih posljedica i, u konačnici, sukoba između Srbije i Osmanskog Carstva.

IZVORI I LITERATURA

IZVORI

Neobjavljeni izvori:

- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Istanbul (BOA)
  - Fond: Bâb-ı Âlî Evrak Odası (BEO)
  - Fond: Hâriciye Nezâreti, Siyasî Kısım Evrakı
  - Fond: Hariciye Nezâreti, Tercüme Odası Evrakı (HR.TO)
  - Fond: Yıldız Sadâret Hususî Maruzât Evrakı

LITERATURA

Knjige:

- Adanır, Fikret. *Makedonya Sorunu*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001.
- Armaoğlu, Fahir. *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997.
- Bojić, Dušica. *Srbi u Kumanovskom srezu: od prve polovine XIX do sredine XX veka (sećanja Mihaila-Milana Petrovića)*. Beograd: Istorijski muzej Srbije, 2015.
- Emgili, Fahriye. *Boşnakların Türkiye'ye Göçleri 1878-1934*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2012.
- *Salnâme-i Vilâyeti Kosova*. Skoplje: K. Vilayet Matbaası. H. 1314 (1896/1897.).

Çlanci:

- Hacısalihoglu, Mehmet. "Makedonya". u: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt. 27, ur. İlyas Üzüm. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2003, 437-444.
- Samardžić, Momir. "Srbija i Bugarsko Pitanje 1878–1885". *Zbornik matice srpske za istoriju*, br. 77-78 (2008): 201-214.
- Yarcı, Güler. "Osmanlı Diplomasisinde Makedonya Meselesi". *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, br. 1 (2013): 76-114.
- Zeki Zengin, Salih. "II. Abdülhamit döneminde yabancı ve azınlık mekteplerinin faaliyetleri". *Bellekten*, br. 261 (2007): 613-652.
- Polat, Habibe. "1869 Maarif Nizamnamesine Göre Osmanlı Devletinin Azınlık ve Yabancı Okulları Denetim Altına Alma Girişimleri". *Asia Minor Studies*, br. 2 (2021): 775-785.

Summary

The Case of the Serbian School in Kumanovo in the Light of Documents from the Ottoman Archive

The educational question was one of the main aspects of the Macedonian Question at the end of the 19th and the beginning of the 20th century. It was particularly evident in the relations between Serbia, Greece and Bulgaria, and especially in the relations of the mentioned countries with the Ottoman Empire. Using the example of the Serbian school in Kumanovo, we can see what kind of reaction was caused by the closure of a school that functioned in the mentioned period. From the reaction of the Serbian side to the closure of the school in the newspaper “Videlo” to the Turkish officials reporting on this case at a higher level and the process of the Ottoman administration to resolve this matter, we observe, among other things, the effectiveness of the functioning of the Ottoman system resolving the dispute that could have led to tense relations between Serbia and the Ottoman state and greater consequences. Based on the documents and the chronological sequence of events in the mentioned process, we see that in the resolution of this issue, from the local administrator for education, through the walis, ambassadors and ministers of foreign affairs and education, to the Grand Vizier and the Sultan, all were involved and in parallel contact, without any breakdown in communication.